

TÖRTÉNET ÉS ELMÉLET

ERDÉLYI ÁGNES

Gyurgyák János – Kisantal Tamás (szerk.):

Történetelmélet I. és II.

Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

792 + 1208 old., 7980 Ft

Évek óta zavar a „történetelmélet” kifejezés. Egészen pontosan négy éve: akkor tűnt föl a *Tudomány és művészet között* című szöveggyűjtemény alcímében.¹ Ott azonban megnyugtatót a bevezető tanulmány, amely az első előfordulásnál megadta, hogy ha azt látom, „történetelmélet”, arra kell gondolnom, hogy „történetfilozófia”.² Most viszont mintha nem egészen (vagy nem csak) erre kellene gondolnom.

Megpróbáltam az *Előszóból* kideríteni, hogy a két vaskos kötet szerkesztői (és egyben az *Előszó* szerzői) mire gondolhattak. Előrebocsátom, nem volt könnyű feladat. A mindössze 12 oldalas *Előszóhoz* 78 – könyvek, tanulmányok, cikkek, recenziók megjelenési adataival telezsúfolt – lábjegyzet tartozik (megszámoltam: néhány sorral több a jegyzet, mint a főszöveg). De nemcsak a lábjegyzetekben van adat: a főszövegben (tehát alig 6 oldalon!) több mint 100 nevet találtam, és akkor az irányzatokat, iskolákat, a folyóiratok körüli csoportosulásokat nem is számoltam. Ráadásul nemcsak a mennyisége miatt kezelhetetlen ez az információhalmaz, hanem mert sokszor éppen az eligazodást megkönnyítő adatok hiányoznak. Az első lábjegyzetben például az áll, hogy a „magyar pozitívizmusirodalom tételes felsorolását lásd e kötet Comte-bibliográfiájában” (7. old.). Oldalszám nincs, a tartalomjegyzékben pedig semmiféle „Comte-bibliográfia” nem szerepel. (Azt meg honnan tudná a kötetet éppen csak felütő olvasó, hogy az egyes szerzők életéről és munkásságáról az első szövegük előtt rövid, lexikoncikkre emlékeztető összefoglalást talál?) Sokkal informatívabb (és 15 leütéssel rövidebb!) lett volna az, hogy „lásd e kötet, 459. old.”. A második lábjegyzet meg mintha szándékosan nehezítene, amikor „a Remete László szerkesztette szociológiatörténeti bibliográfiák” megfelelő fejezeteihez utalja a magyar evolucionizmus irodalmáról tájékozódni kívánó olvasót (uo.). (Bár ha azt is figyelembe veszem, hogy a szöveggyűjtemény az *Osiris Tankönyvek* sorozatban jelent meg, ez talán oktatási célokra még jól jöhet. Javasolhatom például a diákjaimnak, hogy „a következő órára mindenki nézze meg *A magyar szociológiai irodalom*

bibliográfiája című köteteket, és találja meg benne a megfelelő fejezeteket” – a többség persze tippelni fog, de előfordulhat, hogy néhányan kézbe veszik a három kötetet, esetleg megnézik a fejezetcímeket, sőt még az sem lehetetlen, hogy lesz, aki azt is megnézi, mi van az egyes fejezetekben). Végül hadd említsem meg a kedvenc lábjegyzetemet, amely a posztmodern elméletekről szóló magyar szakirodalmat nemes egyszerűséggel így adja meg: „Ezen irodalom felsorolását lásd Gyáni Gábor könyveinek bibliográfiájában.” (8. old., 6. lj.)

Mindez megnehezítette ugyan a dolgomat, de valójában nem ez zavart, hanem a szöveggyűjtemény címében szereplő „történetelmélet”. Így, egyes számban, mintha egy sajátos elméleti diszciplína, valamiféle „elméleti történettudomány” volna. Egy olyan szöveggyűjtemény címében, amelyben Popper is szerepel! Méghozzá *A historicizmus nyomorúságának* a teljes III. és IV. fejezete (ami melleleg több, mint az egész Popper-szöveg fele)! Ebből a két fejezetből akkor is kiderül, hogy jó érvek szólnak az „elméleti történettudomány” lehetősége ellen, ha maga Popper

1 ■ Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái.* (Atelier füzetek 5. Sorozatszerkesztő: Benda Gyula, Sonkoly Gábor, Szekeres András) L'Harmattan-Atelier, Bp., 2003. – Az sem segített, hogy itt nem „történet-”, hanem „történelemelmélet” szerepelt. Nem tudom, igaza van-e Boda Mihálynak, aki a *Történetelméletről* írott recenziójában nagy jelentőséget tulajdonít a „történelem-történet különbségtevésnek” (*Élet és Irodalom*, 2007. április 20., 26. old.), de abban biztos vagyok, hogy a korábbi kötetet (is) szerkesztő Kisantal Tamás – legalábbis 2003-ban még – nem tulajdonított különösebb jelentőséget neki, hiszen az alcímében a „történelemelmélet”, a bevezető tanulmányban pedig a „történetelmélet” szót használta.

2 ■ „A történetfilozófia (vagy történetelmélet)”, mondja Kisantal Tamás a *Tudomány és művészet között* bevezetőjében, „valamikor a 19. században vált le a történetírásról”. („Történettudomány és történetírás”, uo. 8. old.).

3 ■ Karl R. Popper: *A historicizmus nyomorúsága.* Akadémiai, Bp., 1989. 27. old.

4 ■ Bár éppen a Popper-szöveg kapcsán fölmerült bennem, hogy talán nem mindig néztek alaposan utána a beválogatott szövegeknek. Popper két esetben említi Webert, és mind a kettő a *Gesammelte Schriften zur Wissenschaftslehre* 1922-es kiadására hivatkozik. Ez a magyar kiadásban is így jelent meg, ami a második esetben korrekt (itt olyan írásokról van szó, amelyeknek nincs magyar fordításuk), az elsőben azonban nemcsak közismert, magyarul már többször is kiadott, hanem a jelen szöveggyűjteménybe is beválogatott tanulmányról (*A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés 'objektivitása'* c. írásról) van szó!

5 ■ Patrick Gardiner (ed.): *Theories of History.* Glencoe, IL, 1959.

6 ■ Arthur C. Danto: *Analytical Philosophy of History.* CUP, Cambridge, 1965.

elégedetlen volt a kritikai fejezetekben megfogalmazott érvekkel, és egy rövid előszót írt a későbbi kiadásokhoz, melyben tételesen is kimondta, hogy „el kell utasítanunk az *elméleti történettudomány* lehetőségét”.³ Persze nem feltételezem, hogy a kötet szerkesztői nem ismerik vagy vitatják Popper – úgyszólván tudományfilozófiai közhelynek számító – álláspontját,⁴ mindössze annyit állítok, hogy nem szerencsés a címválasztás. Csak a címről beszélnek: az *Előszóban* ritkán fordul elő önmagában a „történetelmélet” szó, itt inkább olyan összetett jelzős szerkezetekben szerepel, amelyeknek másik tagja egyértelműen megvilágítja, mire kell gondolnom. Egészen egyszerűen történelemfilozófiai („történetfilozófiai-történetelméleti” – 7. old.), elméleti és módszertani („történetelméleti és módszertani” – uo.), valamint historiográfiai („történetelméleti-historiográfiai” – 14. old.) kérdésekre, illetve az ilyen kérdéseket fölvető irányzatokra (a „történeti szempontból igazán meghatározó nagy elméletekre” – 7. old.), például a pozitívizmusra, a szellem-történetre vagy, teszem azt, a posztmodern elméletekre (a „történetelméleti paradigmákra” – 16. old.). Címnek valóban hosszú lett volna mindezt felsorolni. Még a hagyományos ilyen kérdéseket tárgyaló két filozófiai diszciplína – a „történelemfilozófia” és a tudományfilozófia körébe tartozó „társadalom- és történettudományok filozófiája” – megnevezése is túl körülményes lett volna (ráadásul nem is fedi le hiánytalanul a felsorolt területeket). Megértem a szerkesztőket: ők valamilyen rövid és találó címet kerestek. Szerintem nekik is beugrott a kézenfekvő minta, amely szinte magától kínálkozik. Sőt talán kettő is. A híres szöveggyűjtemény címe: *Theories of History*,⁵ valamint az ilyen tárgyú tanulmányokat közlő rangos folyóirat neve: *History and Theory*. Mindkettő kiváló cím lett volna, csak le kellett volna fordítani.

Ha már ennyit beszéltem a kötet címről, illik azt is megemlítenem, hogy az egyes fejezetcímek tömörök és informatívak. Egyáltalában: sikerült a hatalmas anyagot jól és áttekinthetően tagolni. A tematikus tagolást nagyon jónak tartom, noha nem egészen értem, miért csak négy tematikus egységről beszélnek a szerkesztők az *Előszóban*. Azt még tudom követni – bár nem tartom teljesen indokoltnak –, hogy a szaktörténezesek fejtegetéseit tartalmazó zárófejezetet (a hatodikat) külön kezelik. De mi van az ötödik fejezettel? Miért ne volna tematikus egység *A történeti elbeszélés és a történelem retorikája*? Csak mert ez viszonylag új téma, és az itt szereplő szerzők mind XX. századiak?

Vagy csak rosszul számoltak (és nem érdemes törődni a „négyvel”, hiszen a négy az majdnem öt)?

Még egy ponton belekötnek abba, amit a szerkesztők az *Előszóban* a kötet egyes fejezeteiről mondanak. *A történelem értelme, iránya és haszna* című harmadik fejezet, mondják, „lényegében a szubsztantív történetfilozófiából nyújt szemelvényeket” (17. old.). Először is többnyire nem szemelvények, hanem teljes tanulmányok és hosszú könyvrészletek találhatóak ebben

Clio

a fejezetben (is) – de erre még visszatérek. Másodsor: miért volna a Collingwood-könyv *Epilógus*ából itt közölt két részlet és Popper *A történetírás és a történelem értelme* című tanulmánya szubsztantív történelemfilozófia? Az a jellemzés, amelyet Danto adott a szubsztantív történelemfilozófiáról, egyik szövegre sem illik (mondanám, mind a kettő inkább ellenpélda). De abban az értelemben sem szerencsés a szubsztantív történelemfilozófiához sorolni ezeket a szövegeket, amit a szerzők mondanak az *Előszóban*: „A szubsztantív vagy spekulatív történetfilozófia alapvetően metafizikai kérdésekre keresi a választ: mi a történelem, van-e, s ha van, akkor mi a történelem végső célja és iránya (ciklikus, önmagába visszatérő mozgás vagy lineáris, egyenes vonalú folyamat – s ha az utóbbi, akkor tökéletesedés, fejlődés, vagy éppen hanyatlás, degradáció), kontinuitás vagy a megszakítottság jellemző-e az emberi történelemre, van-e a történelemnek értelme, továbbá, mi a történeti változás oka?”

(15. old.) Igaz, a felsorolt kérdések némelyike szerepel a szövegekben (Poppnernél például a történelem értelme, Collingwoodnál meg a haladás problémája). Csakhogy ezzel az erővel Danto könyve volna a legalkalmasabb példa a szubsztantív történelemfilozófiára! Akár azt is mondhatnánk, hogy az egész *Analytical Philosophy of History*⁶ „a szubsztantív történetfilozófiából nyújt szemelvényeket”, hiszen sorra veszi a hagyományos történelemfilozófiai témákat, és rendre megmutatja, mi a baj azzal, ahogyan a szubsztantív történelemfilozófia ezeket tárgyalja!

Valami hasonló zavart, amikor „a szerkesztők tollából származó, rövid bevezető” szövegeket olvastam, amelyek „vázlatosan, néhány mondatban” próbálják „bemutatni az adott szerző pályafutását, főbb műveit, legfontosabb téziseit” (I. köt., 18. old.). Ezek a bevezetők általában jó áttekintések, de szinte akárhol üttem föl a két kötetet, mindig találtam valamit, ami nem (vagy nem egészen) stimmel, nem volt odavaló (az adott helyen fölösleges volt, vagy már elhangzott), illetve (éppen ellenkezőleg) nem találtam valamit,

aminek nagyon is ott lett volna a helye. Kezdem az utóbbival, mert az zavart a legjobban, hogy néhány szöveg csak úgy lefordult magyarra (nekem legalább is nem sikerült fölfedeznem a sok adat között a fordító nevét). A *Kommunista Párt kiáltványa* esetében legalább utána nézhetek,⁷ de a Jaspers-szövegről csak annyit tudok meg, hogy „A történelem eredete és céljából⁸ származik”, és a „textus most jelenik meg először magyar nyelven” (I. köt., 712. old.), és ugyanezt a laconikus információt találok Peter Burke *Az új történetírás múltja és jövője* című írása előtt is (II. köt., 1189. old.). Ennél a kettőnél még mindig megpróbálhatnám kitalálni, ki a titokzatos fordító (még hozzá elég jó eséllyel, hiszen az *Előszó* mindössze öt nevet sorol fel az eddig magyarul publikálatlan írásk fordítói-ként), de a Braudel-szöveg esetében már nincs mese: ha kíváncsi vagyok a fordító nevére, dolgoznom kell a szerkesztők helyett. Ők csak annyit közölnek velem, hogy a „tanulmány eredetileg Braudel módszertani könyvében, az *Écrits sur l'histoire*-ban jelent meg” (II. köt., 1158. old.). Mivel ott áll, hogy „eredetileg”, a francia cím (amely helyesen *Écrits sur l'histoire*) nem téveszt meg, és újra megnézem a magyar nyelven már publikált Braudel-írásk listáját. Meg is találok, amit keresek: „A történelem és a társadalomtudományok. A hosszú időtartam (Századok, 1972/4–5)”. (Uo.) – Ennyi. Mintha már akkor sem fordította volna senki.

Az is zavart, amikor kétszer szerepelt a fordító neve (két egymást követő mondatban, mint például a Hui-zinga-szöveget fordító Radnóti Miklósé – I. köt., 25. old.). De ha már választanom kell, inkább kétszer, mint egyszer sem. Persze csak ha sikerül hibátlanul leírni és kinyomtatni a nevet. Ha ilyen magas követelményt nem lehet támasztani a magyar könyvkiadással szemben, akkor módosítom az álláspontomat. Nem

Shaftesbury *Characteristics* I. köt. címlapképe

mindig olyan fontos az a nyamvadt információ. Úgyis mindenki tudja, hogy Kant világpolgár-esszéjének mives fordítása *Vidrányi Katalin* munkája.

És ha már a Kant-szöveget megelőző bevezetőnél tartok, óvatosan megjegyzem, hogy itt (talán) más is van, ami nem (vagy nem egészen) stimmel. Abban egyetértek a szerzőkkel, hogy „lehetetlen vállalkozás volna akár csak a jelentősebb Kant-szakirodalmakat [pardon: a többes számmal nem értek egyet] felsorolni” (I. köt., 277. old.). Az is rendben van, hogy „a teljesség igénye nélkül” felsorolnak tíz művet. Nyilván ők ezt a tizet tartják a legfontosabbnak. Én talán másokat sorolnék, de ez mellékes: hogy mi kerül bele a tizbe, az megítélés (és esetleg még: ízlés) kérdése. De ebből a listából két helyet nyugodtan, talán hármat is átengedhetek volna más – általuk fontosnak tartott – műveknek. Strawson alapvető művét⁹ azért hagyhatták volna ki, mert egy oldallal később úgyis szerepel a „magyar nyelven olvasható fontosabb Kant-szakirodalom” (I. köt., 278. old.) felsorolásában.¹⁰ Hannah Arendtnek meg eleve itt lett volna a helye, hiszen előadásai Kant politikai filozófiájáról

magyarul is olvashatók Pató Artila kiváló fordításában.¹¹ A harmadikban kicsit bizonytalan vagyok, mert nem ismerem Jaspers *Kant: Leben und Lehre* című művét, és azóta sem sikerült a nyomára bukkannom. Ettől persze még létezhet (tisztában vagyok enciklopédikus műveletlenségemmel, és a keresőprogramok kezelésében sem vagyok ügyes). De ez valószínűleg akkor sem szabad hely, ha Jaspersnek nincs ilyen könyve. Ha amúgy az adatok (München, 1975. Piper) stimmelnek, akkor feltehetőleg Jaspers: *Kant. Leben, Werk, Wirkung* című könyve kerül erre a helyre.¹²

Volna még egy apró formai megjegyzésem is. Nehezen kezelhetők a szakirodalmi listák és olykor az

7 ■ Megtettem. Nem jártam sok sikerrel, de azért *valamit* kiderítettem: a szent szövegek fordítása a XX. században sem a szöveget fordító személyek, hanem az erre kiválasztott (és feltehetőleg illetett) csoportok teljesítménye. Sőt: a XX. században már nem is kellett fordítani, elég volt a szövegeket „sajtó alá rendezni”. A Kossuth Könyvkiadónál megjelent *Marx és Engels összes művei* című sorozatban (ennek 4. kötetében található a *Kommunista Párt kiáltványa*) legalábbis az áll, hogy „sajtó alá rendezte a Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Szerkesztősége”. Ez is tanulságos.

8 ■ Karl Jaspers: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Artemis, Zürich, 1949.

9 ■ P. F. Strawson: *The Bounds of Sense. An Essay on Kant's Critique of Pure Reason*. Methuen, London, 1966.

10 ■ Peter Frederick Strawson: *Az érzékelés és a jelentés határai. Értékezés Kant A tiszta ész kritikája című művéről*. Osiris, Bp., 2000.

11 ■ Lásd Előadások Kant politikai filozófiájáról. In: Hannah Arendt: *A sivatag és az oázisok*. Gond-Palatinus, Bp., 2002. 223–372. old.

12 ■ Ha tényleg a cím hibás, könnyen meglehet, hogy aki leírta, félrekapcsolt: amikor ott tartott, hogy „Kant. Leben...”, eszébe jutott Cassirer híres Kant-könyvének címe: *Kants Leben und Lehre* (amely nem a top-tízben, hanem – helyesen – a magyar nyelven is olvasható Kant-szakirodalom listáján szerepel), és így lett a címből „Kant: Leben und Lehre”. Ezt csak azért említem meg, mert nem ez az egyetlen félrekapcsolás a bevezető áttekintésekben. Rickertről például először valóban a nagy mű, a *Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* jut az ember eszébe, de ez nem indok arra, hogy első könyvének címét – *Der Gegenstand der Erkenntnis* – úgy fordítsák magyarra, hogy „A megismerés határai” (II. köt., 191. old.).

13 ■ Heidegger esetében már-már azt hittem, a *Lét és idő* lemaradt a listáról, amikor rábukkantam a 2001-es Osiris-kiadásra (ezzel nagyon rossz „helyezést” ért el: a 4. helyről visszacsúszott az utolsó előttié – II. köt., 384. old.). Habermas korai művét, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozását* viszonylag hamar megtaláltam, mert emlékeztem az új kiadás körüli jo-

egy-egy szerzőtől magyar nyelven kiadott művek listája is. Az utóbbiakkal általában csak akkor van baj, ha az első magyar kiadást követően az Osiris (vagy korábban: a Századvég) is kiadta könyvet. Mivel ilyenkor csak ez a későbbi kiadás szerepel az amúgy szigorúan kronologikus rendbe szedett listán, ezeket a műveket különösen nehéz megtalálni.¹³ A szakirodalmi listákban is sokat keresgéltem, amíg át tudtam tekinteni őket. Eleinte nem láttam semmiféle rendszert a megadott szerzők és művek sorrendjében (még arra is gyanakodtam, hogy talán a bevezető szöveg szerzőinek értékrendjét tükröző fontossági sorrend a rendező elv). Csak lassan jöttem rá, hogy a szakirodalmi listákat is kronologikus rendbe szedték: a felsorolt szerzők műveik megjelenésének (ha sikerült eltalálni: első kiadásának) időrendjében kerültek a listára! Ennek igen sok hátránya van (nehéz eligazodni benne – túl sok, olykor egészen speciális információra van szükségem, hogy tudjam, kit merre keressenek¹⁴ –, nehéz összeállítani, és nagy a tévedés veszélye¹⁵), cserébe viszont nincs semmi előnye. Tudnám ajánlani helyette az ábécét. Eddig bevált.

Még egy utolsó megjegyzés a szakirodalmi listákhoz: nagyon hiányoltam róluk a kötetben megjelent írásokat. Igaz, a listákon többnyire monográfiák, illetve teljes könyvek vagy az adott szerzővel foglalkozó tanulmánykötetek szerepelnek, de azért némelyikre fontos tanulmányok és könyvrészletek is fölkerültek.¹⁶ A kötetben megjelent írások közül sok bekerülhetett volna a listákba. Csupán egyetlen példa: a Gurevics-szöveg szerepelhetett volna Beardnél, és gyarapíthatta volna a „nem túl jelentős számú Becker-irodalmat” (I. köt., 163. old.).¹⁷ Az ilyen tételek ráadásul néha még „működnek” is: ha nem kell külön erő-

Artemisia Gentileschi Clio

feszítést tenni érte, könnyen elképzelhető, hogy az olvasó (akár egy diák is!) odalapoz a jelzett oldalra, és benéz a szakirodalomba.

Persze nem is olyan könnyű lapozgatni ebben a két vaskos kötetben. Fizikailag is megnehezíti a használatát az irdatlan terjedelem. Felfogtam, hogy a szerkesztők azt szerették volna, „ha most, a 21. század elején megjelenik végre egy olyan antológia, melyben együtt olvashatók az utóbbi évszázadok történetfilozófiai alapszövegei” (I. köt., 18. old.). Én könyvpárti vagyok ugyan, de bevallom, nem egészen értem, miért olyan fontos ez. (Miért éppen „most, a 21. század elején” jött el az ideje az ilyen papíralapú monstrok megjelenésének?) Mindegy, igyekszem respektálni a szerkesztők kívánságát, ezért csak a kirívó eseteket említem. Miért kell például bő 85 oldalnyi Hegel-szövegnek szerepelnie a válogatásban? Megértem, hogy éppen Hegelt nem akarták kihagyni – és ha már Hegel, akkor kézenfekvő, hogy *Az ész a történelemben, az Előadások a világtörténet filozófiájáról* „Bevezetése” és „Különös bevezetése” (annak is az eleje) az idevaló –, de miért kell belőle ilyen sok? Ráadásul utána még a mű be-

fejező részét (a negyedik rész harmadik szakaszát) is teljes egészében újraközlötték!¹⁸ (Mások is szerepelnek hosszú könyvrészletekkel a két kötetben, de ez a többiekhez képest is aránytalanul sok). A régi kiadás – noha a hetvenes években jelent meg az Akadémiai Kiadónál (ám akkor nagy példányszámban és több utánnyomásban) – ma is hozzáférhető a könyvtárakban (néha az antikváriumokban is). És a mérete is ember-szabásúbb, mint ezé a köteté. A magyar szöveg persze nem könnyen érthető (nemcsak azért, mert a fordítások gyorsan avulnak: Szemere Samu Hegel-fordítása-

gi bonyodalmakra, mégis ez a legkirívóbb eset: több, mint 20 évet „vesztett” (és az 1. helyről csúszott vissza a középmezőnybe), mivel a listán csak az 1993-as Századvég–Gondolat-kiadás szerepelt (I. köt., 763. old.). A legabszurdabb viszont a Gondolat által újra kiadott Dilthey-kötet esete: noha itt is csak a 2004-es második kiadás került a listára, de a szigorú kronológiát felrúgva, az 1974-es kiadást megillető 2. helyen! Itt azonban (valószínűleg) figyelmetlenségéből elírták a kiadás dátumát, hiszen a szakirodalmi listán szerepel a bevezető tanulmány, amely nincs is benne a hivatkozott második kiadásban (II. köt., 136. old.).

14 ■ Arendt esetében például jó tudni, hogy őt 1970 után kell keresni (az 1970–71-es tanév őszi szemeszterében tartotta az előadásokat), viszont el kell felejteni, hogy 1975-ben meghalt, mert az előadások szövegét csak 1982-ben adták ki.

15 ■ Nincs jelentősége, csak a példa kedvéért mondom: lehet, hogy a Kant-szakirodalom listáján Strawson egy helyen előbbre került a kelleténél (legalábbis több lexikonban 1966 – és nem 1961 – szerepel a Kant-könyv első megjelenésének dátumaként).

16 ■ Braudel esetében például az idegen nyelvű szakirodalom zöme ilyen (II. köt., 1158. old.).

17 ■ Külön megemlítem: Becker esetében a szerkesztők jelzik, hogy a hivatkozott tanulmány megtalálható a kötetben (I. köt., 203. old.). Csak azt nem értem, miért nem teszik meg ugyanezt Beardnél (uo. 205. old.) és Hempelnél (uo. 201. old.)? És ha már a hivatkozásoknál tartok: egy magyar nyelvű szöveggyűjteményben akkor sem hivatkozunk Rickert *Granyici jesztj/jesztverno-naucsново obrazovanyija ponjatyij* című művének Szanktpetyerszburg, 1903-as kiadására, ha magyarra is lefordítjuk a címet (uo. 201. old.). Bizonybizony: Windelbandnál a magyar kiadásra, Rickertnél pedig valamelyik német kiadásra kellett volna hivatkozni. Tudom, ez sok munka. De (egyebek közt) ez a szerkesztők feladata.

18 ■ És még csak azt sem tartják szükségesnek közölni az olvasóval, hogy ez a szöveg nem az eddigiek folytatása, hanem a mű utolsó része! (Az új szöveg fölött csak annyi áll: „HARMADIK SZAKASZ” – minden résznek van harmadik szakasza! –, tipográfiailag pedig úgy van megoldva, mintha ez még az előző szöveghez, a sokkal nagyobb betűkkel szedett „Különös bevezetés”-hez tartozna.)

it már a maga idején is nehéz volt olvasni¹⁹), de ez most így van. Pedig a szerkesztők – mint az *Előszó*ban írják – maguk is érezték, hogy néhány esetben (például Hegelnél) „új fordításokra lenne szükség” (19. old.). A szöveggel tehát most is kinlódunk, csak most egy sokkal szebb, ámde nagyobb (és jóval nehezebb) kötettel kell bajlódunk. (Majdnem elfelejtettem: a helyesírást és a nevek átírását javították a mai szabályoknak megfelelően. De pusztán ezért nem érte meg csaknem kilencven oldallal hizlani az amúgy is kövér kötetet).

Két másik esetben azért kérdőjelezem meg az újraközlés szükségességét, mert mind a két szöveg – három fejezet Dilthey *Bevezetés a szellemtudományokba* című könyvéből és Hempel híres tanulmánya, *Az általános törvények szerepe a történettudományban* – nemrégiben jelent meg. A Dilthey-válogatás második, átdolgozott kiadása 2004-ben (harminc évvel a már valóban hozzáférhetetlen első kiadás után), a Hempel-tanulmány pedig 2003-ban. Az utóbbi éppenséggel a jelen kötetet is szerkesztő Kisantal Tamás által szerkesztett, ugyanilyen tárgyú antológiában.²⁰ Ezek persze vitán felül „alapszövegek”, mégis luxus 3–4 év elteltével (újabb kötetben) újraközlöni őket. Elég lett volna, ha a szerkesztők felhívják rájuk a figyelmet (például a fejezet végén – esetleg: minden fejezet végén – megadják a nélkülözhetetlen, de magyar nyelven könnyen hozzáférhető szövegek listáját és lelőhelyét). Noha itt nem terjedelmi okokra hivatkoztam, azért azt se felejtjük el, hogy a válogatás II. kötete, amelyben ez a két szöveg szerepel, 1208 oldalas!

A Dilthey- és a Hempel-szöveg kihagyása amúgy nem sokkal rövidítette volna meg a hatalmas kötetet (együttes terjedelmük is csupán 34 oldal). De egy teljes könyvet is beválogattak a II. kötetbe, Rickert *Kultúrtudomány és természettudomány* című művét. Igaz, kis könyv (ebben a nagy formátumban mindössze 75 oldalas), de ez azért mégiscsak szokatlan egy antológiában. Még akkor is, ha a Franklin-Társulat 1923-ban kiadott szép könyvecskéje ma már nehezen hozzáférhető. Ezen azonban (némi rosszérzéssel) hajlandó vagyok túltenni magam. Azt viszont már nem állhatom meg szó nélkül, hogy a bevezető szerint a „fordítás Posch Árpád munkája” (II. köt., 192. old.). Az itt olvasható magyar szöveg nem Posch Árpád munkája, hanem annak javított, modernizált változata. Ha szó szerint értem, ami az *Előszó*ban áll (a „régii fordításokat terminológiai és stilisztikai szempontból átnéztük, s lehetőség szerint javítottuk” – 19. old.), akkor ez a szöveg tulajdonképpen Gyurgyák János és Kisantal Tamás munkája. Ezt persze nem lehetett odaírni, mert ők nem fordítottak, hanem stilizáltak és javítottak. Erre még a bevett formula – „a fordítást Posch Árpád korábbi fordításának felhasználásával

Gyurgyák János és Kisantal Tamás készítette” – sem alkalmazható, hiszen nem készült (a korábbi felhasználásával) új fordítás: a szerkesztők csupán belejavítottak a régibe. Munkájuk eredményeképpen egy *másik* (némi- leg modernebb, könnyebben olvasható) szöveg született, amely fölé egyszerűen odaírták a régi fordító nevét. – Őszintén szólva, nem tudom, mit kellett volna odaírniuk. De azt, hogy Posch Árpád nevét tüntették föl, nem tartom helyénvalónak.²¹

Féltreértések elkerülése végett: nem a közreadott szöveg minőségéről beszélek, hanem a szellemi tulajdonról. Az a régi (ma már itt-ott tagadhatatlanul kicsit mulatságosan hangzó) szöveg akkor is Posch Árpád szellemi tulajdona, ha bizonyos idő múltán már az örökösének sem kell fizetni a *változatlan* újraközléséért. A „változatlan” természetesen nem azt jelenti, hogy *semmit* sem szabad megváltoztatni: az időről időre változó helyesírási szabályokat és egyéb – például a nevek és az

idegen szavak átírására vonatkozó – konvenciókat az újabb és újabb kiadások követni szokták, és a hivatkozásokat is illik „frissíteni” (az időközben magyarul megjelent művekre hivatkozni, belőlük idézni). Ezek annyira magától értetődő változtatások, hogy általában az ellenkezőjére szokták föl hívni a figyelmet (arra, ha „betűhíven” közölnek újra régi szöveget). Ami viszont ezen túlmegy, arra valamilyen módon föl kell hívni a figyelmet. Előfordulhat, hogy szükség van további változtatásra, esetleg „javításra”, de ilyenkor kiadói jegyzettel vagy valamilyen jól látható tipográfiai eszközzel jelezni lehet, mi az, ami nem tartozik a szerző (esetünkben a fordító) szövegéhez.

19 ■ A Hegel-fordításokra is illik, amit Radnóti Sándor Szemere Samu Schiller-fordításairól mond: „menthetetlenül elavult s a maga idejében is kissé csikorgó, bár nagyjából pontosnak mondható” (Radnóti Sándor: „Szabadság a jelenségben”. *Holmi*, XIX. (2007. 7. szám, 954. old.)

20 ■ Kisantal Tamás (szerk.): *Tudomány és művészet között*. – A folyóiratban megjelent írások újraközlését nem sorolom ide: ez viszonylag friss közlés esetén is indokolt lehet, mivel a korábbi folyóiratszámok olykor nehezen hozzáférhetőek.

21 ■ Feltehetőleg a szerkesztők is érezték, hogy ez nem teljesen helyénvaló, mert az *Előszó*ban megjegyezték, hogy a módszer „mikrofilológiai szempontból talán nem a legszerencsésebb” (19. old.).

22 ■ Noha sok régies – és ma már nehezen érthető – kifejezés benne maradt a szövegben (például az „alaki” jelentés vagy a „tartalmi” felosztással szembeállított „alaki” szempontok szerinti felosztás – II. köt., 200–201. old.), és olykor kicsit hullámzó a javítás, egészében véve sokkal olvashatóbb a szöveg. (Cserébe viszont elmarad a „Weber Miksa” és a hasonló nevek szerzte mulatság.)

23 ■ Az oldalszámok (a közismert művek címét a rövidség kedvéért nem is említem): Vico (I. köt., 237–275. old.), Condorcet (I. köt., 315–367. old.), Bergyajev (*A történelem értelme*, I. köt., 566–611. old.), Spengler (I. köt., 614–657. old.), Croce (II. köt., 410–450. old.), Berlin (II. köt., 592–648. old.).

24 ■ Lásd Marc Bloch: *A történész mestersége* (I. köt., 34–53.

Stephen Mckenna: Clio (1985)

Összegezve: sokféleképpen lehet javítani egy régi, elavult fordítást. De ha a javítás eredménye egy *másik* szöveg, akkor (szerintem) nem helyénvaló fölé írni a régi fordító nevét. Még akkor sem, ha az új szöveg könnyebben olvasható is, mint a régi.²² Mindezt el lehetett volna kerülni, ha a szerkesztők csak két-három fejezetet közölnek a tizennégy közül, és a kiválasztott szövegeket (Posch Árpád korábbi fordításának felhasználásával) újrafordítják.

Általában is jót tett volna a kiadványnak, ha nem közöl újra hosszú könyvrészleteket. A már említett Hegel- és Popper-részleten – továbbá: Rickert könyvében – kívül illetlenül hosszú például a Vico-, a Condorcet-, a Bergyajev-, a Spengler-, a Croce- és a Berlin-szöveg,²³ valamint a több – olykor egyenként is túlméretezett – újraközlés Blochtól és Collingwoodtól²⁴ (és akkor azokat a könyvrészleteket – például a Rickert még nem említett könyvéből, *A történelemtudomány problémáiból* újraközölt hosszú szöveget, II. köt., 324–381. old. – nem is említettem, amelyek eddig is csak részletekben jelentek meg magyarul különféle kiadványokban). Ezek fontos szövegek, mégis aránytalanul hosszúak, és túl sok van belőlük,²⁵ különösen annak fényében, milyen kevés a szöveggyűjteményben az új – magyar nyelven eddig kiadatlan – írás. Az első kötetben – ha jól számolom – mindössze két magyarul korábban meg nem jelent szöveg van, a másodikban pedig hozzátétőleg tizenkettő („hozzátétőleg”, mert a bevezetők nem mindig fogalmazznak egyértelműen, nekem meg egy-két esetben nem sikerült kiderítenem, pontosan honnan származik a szöveg). Talán az arányok is érdekesekek: az első kötet 30 szövegéből 28 újraközlés, a második kötetben pedig 46 szövegéből (hozzátétőleg) 12 jelenik meg most először magyar nyelven. Még kedvezőtlenebb az arány, ha a szövegek hosszát is nézem: a több mint 1800 oldalból 250 oldal *nem* újraközlés (ebbe a jelelt újraközléseken kívül mindent beleszámoltam).

Igen fontos és örömteli, hogy ez a 250 oldal végre megjelent magyar nyelven – nincs benne melléfogás:

old.; I. köt., 125–161. old.; II. köt., 1100–1124. old.) és Collingwood (I. köt., 56–74. old.; I. köt., 672–685. old.; II. köt., 524–578. old.)

25 ■ De azt is megjegyzem, hogy a sok hosszú könyvrészlet között van egy, amelynek újraközlése telitalálat: tekintettel a mai diákok világirodalmi tájékozottságára, nagy ötlet volt Tolsztoj történelemről szóló elméleteinek újraközlése a *Háború és béke* „Epilógus”-ából.

26 ■ Lett volna honnan válogatni idevaló (és rövid!) írásokat: I. Friedrich Schiller: *Művészet és történelemtudományi írások*. Atlantisz, Bp., 2005.

27 ■ Nem lett volna nehéz kiválasztani egy önmagában is megálló részletet a *Világtörténelem és üdvörténelemből* (Atlantisz, Bp., 1996.)

28 ■ Rudolf Bultmann: *Történelem és eszkatológia*. Atlantisz, Bp., 1994.; Odo Marquardt: *Az egyetemes történelem és más mesék*. Atlantisz, Bp., 2001.

29 ■ Jacob Burckhardtnak megkegyelmezték, de hát a *Világtörténelmi elméletek* (Atlantisz, Bp., 2001) kihagyhatatlan.

30 ■ Nemcsak abból derül ez ki, ami kimaradt, hanem – olykor – abból is, amit beválogattak. A Koselleck-szöveget például nem az Atlantisznál 2003-ban megjelent kötetből (*Elmúlt idő. A történelmi idők szemantikája*), hanem egy 1977-es antológiából vették át. Ez persze szívük joga. Csak hát Koselleck (mint az a két oldalas bevezetőből is kiderül) többet érdemelt volna ennél a rövid (nyolc és fél oldalas) szemelvénynél.

a két kötet majdnem 14 százaléka igazi hiánypótló vállalkozás –, csak azt nem látom világosan, miért kellett hozzá a többi 1550 oldalnyi szöveget *mindet* újraközölni? Ismétlem, tiszteletben tartom a szerkesztők kívánságát, de óvatosan megjegyzem: így sem teljesült. Ha valóban azt szerették volna, hogy végre megjelenjen „egy olyan antológia, melyben együtt olvashatóak az utóbbi évszázadok történelemtudományi alapszövegei” (I. köt., 18. old.), hogyan történhetett, hogy nem került bele Schiller?²⁶ Ha nem is ennyire égető hiány, de vitán felül áll, hogy egy rövid szemelvényrel Karl Löwithnek²⁷ is itt lett volna a helye. Vannak továbbá nem vitán felül álló, de ennyi és ennyiféle szöveg között mindenképpen versenyben lévő szövegek, például Bultmanné vagy Marquardté.²⁸ – És most, hogy átnéztem a „futottak még” mezőnyét, átfogalmazom az álláspontomat: a szerkesztők kívánságát továbbra is tiszteletben tartom, de azt már nem, hogy az Atlantisz Kiadónál megjelent alapszövegeket – egy kivétellel²⁹ – mellőzték a válogatásból.³⁰

Befejezésül még annyit, hogy aminek készült – tankönyvnek –, túl drága ez a két kötet. Ha viszont úgysem tudják megvenni a tanárok és a diákok, már említeni sem érdemes, hogy túl nehéz is: ekkora köteteket az ember nem cipel magával a szövegelemző szemináriumokra. Marad, amit eddig is csináltunk: másoljuk a szövegeket, és a másolatokat visszük magunkkal. Másolatkészítésre viszont alkalmasabbak a régebbi (kisebb méretű) kiadások. Kivéve azt a 250 lapot. Azt bizony mostantól kezdve másolni fogjuk. □